

քաղաքը և յանկուցեալք դիպեցան ։ Յառաջն տեսանք որ Դանիէլեան նշանագրերոյն համար կը գրէ և յանկարծ, կամ յանկուցեալ ունէր ։ ուրեմն ժողովածոյ իմն էր ։ Արդ երկուսն ալ աշխարհի փորձն ցոյց տալիս է որ նոցա բաւական չեն և ողջ ածել զսիւղորայս և զկապս հայերէն լեզուոյն ։ որովհետեւ Դանիէլեան նշանագրերը ուրիշներէ դպրութեանց քաղուած և յարմարեցուցած մի բան էր . և ոչ՝ ինչպէս ուսանք կը հասկանան՝ ուրիշ դպրութեանց մէջ քաղուած և Մեսրոբայ ժամանակ յարաբիւն առած ։

էջ 9. տող 32. « Իսկ աշակերտասէրն վարդապետին յասորի դպրութեան կարգէր ։ » Ուղղ. դպրութիւն ։

էջ 10. տող 4. « Որում պարգեւէր իսկ վիճակ յամենաշնորհողէն Աստուծոյ հայրական չափուն ծնեալ ծնունդս նորոգ և սքանչելի սուրբ աջովն իւրով, նշանագիրս հայերէն լեզուին ։ » Ուղղ. հայկական չափուն (լեզուոյն ?) : Մեսրոբը իւր սուրբ աջովն հայկական լեզուի նշանագիրները կը ստեղծէ, որը բնաւ կապ չունենալով Դանիէլեան նշանագրերու հետ, ուստի մատենադիրս կ'անուանէ և ծնունդս նորոգ և սքանչելի ։

էջ 10. տող 37. « Յորոց բողոքս աւետագիրս հանդերձ շնորհատուր պարգեւս ուր ։ » Ուղղ. Յորոց ընկալեալ (կամ առեալ) թուղթս, և այլն ։ Մեսրոբ զորոց գիւտէն յետոյ և Սամոստացոց ։ եպիսկոպոսներէն թուղթ առած կու գայ առ Եպիսկոպոսն Ասորեոց, յորում ասած կը լինէին որ ինքն Մեսրոբը գտաւ և զնշանագիրն աստուածատուր ։ Իսկ Ասորեոց եպիսկոպոսներն եւս տոած կը լինեն մի թուղթ, յորում բացատրած են Մեսրոբայ արդիւնքը և աւետիս կը զրկեն Հայոց Եպիսկոպոսին և Թագաւորին ըստ այնմ և յորոց ընկալեալ թուղթս աւետագիրս ։ աւետագիր չէին զրկեր Հայոց աշխարհը, ի՞նչ Մեսրոբայ գտածն նոյն կամ նման լինէր Դանիէլեան նշանագրերոյն ։

էջ 11. տող 24. « Որով թերեւս ստգտանցեմք ։ » Ուղղ. և ստգտանիցմք ։

էջ 11. տող 31. « Եւ արդ եկեալ յիշիւն մերձ ի Թագաւորական քաղաքն ։ » Ուղղ. Երանելիս Անտոքիէ և յիշելի ։ ուղղ. անկարկելի ։ սուրբն Մեսրոբ, մինչդեռ պատմութեան թելի հետ հեղինակս կը գրէ և իսկ այսր երանելոյն ։ տող 15. և պատահէին երանելոյն ։ տ. 34. համտ. էջ 14. տ. 5, էջ 16. տ. 39. և այսպէս անվերջ մինչեւ ցվերջ բանին ։

Հ. Գ. ՆԱԼԱՅԱՆ

Շաքաշաքի

Հ Ի Ն Դ Ե Մ Ք Ե Ր

Մ Ի Ն Ա Ս

Գահիրէի հայկական Լսարանին

Գ.

Խոցա Չաթմաթի դուստրը. — Շահ Սէֆի Խոցա Սաֆազի կ'այցելէ. — Միմաս Զրադ խոսի դէմքը կը մկարէ. — Նկարագիր հայկական հիմնակարչութեամբ. — Շարտէժի դատաստանը պարսիկ մկարչութեամբ վրայ. — Հոգեբանութիւն Միմասի մկարմերուն. — Համարագէտ դեսպանութիւն մը. — Միմաս քաղէմ ու քաղէկորը կը մկարէ. — Միմասի յաղթանակը պարսիկ մկարչութեամբ վրայ. — Դժն կը յիշուի իր գործերէն. — Դժն ուղիմք իրմէ.

Այս գեղուն էջէն ի՞նչ մեծ քանակ մ'իսկ դուրս հանենք իբր արեւելեան աւիւնի մը ազդեցութեան տակ թելադրուած՝ դեռ մեծ քանակ մը կը մնայ իշխանական նազանք, ներուն՝ հարստութեան, վեհանձնութեան, առատածնունդութեան, յատուկ այս ընտանիքին ։ Ստոյգ է որ Եւս Արասէն սկսեալ՝ յաջորդաբար իրանի կենցաղասէր ինքնակալները ստէպ իրենց կանանցով ասոնց պալատները կու գային այցելելու, սթափելու, զուարճանալու և զայթելու ։ Ժամանակակիցներն առհասարակ բամբասած են Զուլայի հայուհիներն իբր պնասսէր, չարամճի և քծնող, ստէպ նախանձը կը շարժէին ամբողջ հարէմին ուր կ'երթային

օրուան թագուհին ըլլալ: Բայց խոնա Վաթանի զուտորը օրուան թագուհիէն աւելի բան մ'եկաւ: Էջիկը երկու տարիէ ի վեր տունէն բացակայ էր, հետեւելով իր առեւտրական գործերուն, երբ Արաս երկրորդ իր կանանցով այցելութեան կ'երթայ աւտոր պալատը, շէնքին զեղեցկութեանց և հագուսագիտ նորութեանց վրայ զարմանալու: Կինը՝ նախագաստ, այնքան շքեղ ընդունելութիւն մը կ'ընէ ինքնակալին, այնքան բարձր պարսկերէն մը կը խօսի, այնքան փափուկ կը վարուի որ Արաս երկրորդի զարմացումը պալատին ոսկեզրուագ քանդակներէն անդին կ'անցնի: Երկրորդ օրը կիրթ բամբիշը պալատ կը հրաւիրուի ուր այլ եւս պիտի մնայ ընդ միշտ:

*
* *

Եթէ շահերը խոնա խասենց պալատները կ'այցելէին անկից երջանկութիւնը տանելու, ինչ որ հանդիպեցաւ խոնա Վաթանի փեսային, երբեմն ալ կու գային րախտը բերելու, ինչ որ հանդիպեցաւ Մինասի: Արուեստագէտ նոր աւարտած էր խոնա Սաֆրագի պալատը « ծաղկօր և պատկերօր » զարդարելու, — ուր միանգամայն իր տաղանդին ծաղիկը դուրս տուած էր, — իբր ազգին էն նշանաւոր տան մէջ, իբր տեղ մը՝ ուր կրնար ցուցադրել իր տաղանդները հատընտիր ընկերութեան մը, իբր բարձրաքաղաք յայտարարութիւն մը, — երբ Շահ Սէֆի խոնային այցելութեան եկաւ: Խօսակցութեանց և համադամներու միջնորդին՝ ինքնակալը գլուխ վեր կ'առնէր նկարները զննելու « և տեսնէր զի չէնաղ և զեղապանծ և յոյժ նմանակի կերպագրեալն էին »: Վարդերը՝ առաստաղին վրայ, աւելի արուր էին, քան իր բուրաստաններուն մէջ. սոխակները ոչ նուազ հրապուրիչ էին քան պարսիկ բանաստեղծութեան մէջ, ու առոյգ դէմքերուն վրայ կ'արտայայտուէր այնքան չարածնութիւն և զուարթ խորամանկութիւն մը որքան իր մանկկաւիկներն ունէին:

Մէկ է ասոնց նկարիչը, հարցոյց Սաֆրագին: Մեր ժողովրդէն է, Հայոց ազգէն, պատասխան տուաւ խոնան, և հիմայ այս ինչ տան մէջ աշխատելու հետ է:

Մինաս կանչուեցաւ, և թագաւորին հետ տաքրըրութիւնը գոհացնելու համար, խօսակցութիւն մը սկսաւ իր արուեստին վրայ բացատրելով հեռանկարի մը սքանչելիքը, ստուերի մը արդիւնքը, գիծերուն անզգալի կլորութեանց հրապուրը, և գոյներուն իրարու տուած փայլը: Թագաւորը զմայլած՝ փափաքեց ձենեցաւ որ այն ուրախութեան բազմականին մէջ իսկ իր ճարտարութիւնը ցոյց տայ, և իր սեղանակից նախարարներէն մէկը ցուցնելով, Չրաղ խանը, առաջարկեց անոր դիմանդկարը քաշել: Սէֆի կ'երեւի թէ նկարչութենէ հասկցող մըն էր, որովհետեւ Չրաղ խանի կերպարանքը՝ զոր ընտրեց, « յոյժ անզեղ և զոփաստեհ », ճշմարիտ նկարչական տիպար մըն էր: Խանը գուշակելով ինչ ծիծաղներու և կատակներու պատճառ պիտի տայ իր նկարը՝ « սկսաւ թեքմեքել զաչս և զքերանն, և այլայլել զկերպարանն և շրջմըջել կողմէ ի կողմն, զի թերեւս պատկերն ոչ իցէ ամենեւին համանըման »: Չրաղ ուրիշ բան չկրցաւ ընել բայց եթէ առանց գիտնալու իր դէմքին այլեւայլ դիրքերու մէջ առած ծգերն ու արտայայտութիւնը աւելի զգալի ընել Մինասի, որ թիչ ժամանակի մէջ սքանչելի ծաղրանկար մը տուաւ թագաւորին ձեռքը « այնքան յար և նման համեմատութեամբ, որ ընդ թագաւորին ամենեքեան ի հանդիսին եղեալքն, մեծաւ հիացմամբ զարմացեալ եղին վասն առաւել նմանութեան և այլ եւս միահամուռ շշուշ մը դիտողութիւններու, հիացական զարմացականներու, գովեստներու Մինասի ուղղուած, և ծիծաղներու ու կատակարանութեանց Չրաղ խանի ուղղուած: « Էւ յայնմ օրէ և յառապայ թագաւորն և նախարարքն իւր ոչ թողին զնա ի ձեռաց, այլ հանապազ ի տունն իւրեանց պահէին վասն նկարակերտութեան »:

Հոս՝ ուր Մինաս իր գործունէութեան

ահագնեռանդին մէջն է և իր համբաւին ու փառաց զագաթնակէտին, տեղն է որ իր արուեստին կատարելութեանց վրայ քանի մը խօսք ըսենք, և այն առաւելութեանց զոր ունէր հայ և պարսիկ նկարչութեանց վրայ, որովք զարմացուց Սէֆի շահը, իր նախարարները, ամբողջ Սպահանն ու ամբողջ աշխարհը:

Քրիստոնէական շրջանէ դուրս՝ իրի մը կերպարանքը գոյնեռով հարթ յատակի մը վրայ ներկայացնելու արուեստը ունեցած ենք մենք երբէք թէ ոչ և Չինք գիտեր. Անցման շրջանի մատենագիրները՝ որոնք ակնարկներ հաճած են ձգել հեթանոսութեան վրայ, մերթ խօսք կ'ընեն թէ մահաններու մէջ պատկերներ կային. բայց իրենց լեզուին մէջ այս բառին իմաստը երկդիմի է, և առհասարակ անդրիի, ձուլածոյի, քանդակուած պատկերի մը նշանակութիւնն ունի: Քրիստոնէութեան առանձնակարգութեան արուեստը եկեղեցւոյն մէջ ընդհանրապէս կ'ըլլէ՝ հայ եկեղեցւոյն մէջ ալ կը մտնէ, ուր կը յարատեւէ հակառակ պատկերամարտութեան միտքերը պղտորելուն: Կաթողիկոսներու դէմքերը եկեղեցւոյ պատին վրայ կը նկարէին, և սրբոց ու Քրիստոսի դէմքերը գմբէթին մէջ. բայց գմբէթներն ալ պատերն ալ ընկան կործանեցան, և անոնց նկարչական արուեստին վրայ մեզի գաղափարը տալու ուրիշ յիշատակարան չմնաց բայց եթէ ձեռագիրները, Եւ պէտք է ըսել որ շատ նախնական է այն արուեստը որ կը տեսնուի գրչագիրներու պատկերներուն վրայ: Ամէն դարերու մէջ ալ նոյնն է. քնաւ կամ ոչինչ զարգացում. Եւ այս բանս իրեն շատ հասկնալի պատճառներն ունի: Քրիստոնէութիւնը նկարները կ'ընդունի միայն իրեն յիշեցնող մը ներկայացնել ուզուած անձին կամ դէպքին: Ասոր համար անիկայ երբ դէմք մը կ'ուզէ քաշել, գոհ կ'ըլլայ միայն որ նկարածը մտքին մէջ մարդկային դէմքի գաղափար մը արթնցնէ. անիկայ իր մտքին մէջ որոնալիքը կը շինէ. արդէն երբ դէմք մը կ'ուզէ տեսնել՝ անոր անձին համար չէ, այլ այն անձին մէջ

մարմնացած գաղափարին համար. եթէ անիկայ մարտիրոս մը կ'ուզէ տեսնել գեղցի մէջ պրկուած, անոր համար չէ որ տեսնէ թէ մարդկային մարմինը անդամազննական ինչ դիրք և հոգեբանական ինչ արտայայտութիւն կ'առնէ տանջանքներու մէջ, անիկայ կ'ուզէ պարզապէս առջեւ բան մ'ունենալ որ յիշեցնէ իրեն թէ ինչպէս մարդիկ կան որ իրենց սիրած գաղափարներուն համար մինչեւ անգամ իրենց կեանքը կու տան: Փոյթներին չէ թէ պզտիկ մարմնոյ մը վրայ ահագին զուլի մը կը զետեղեն, թէ աչքերը զգացումներէ դատարկ են, թէ մարմինները կմախք են և կարծես իրենց հանդերձներուն մէջ երկրպագնդուած, ինչպէս մուսլիմներ, թէ իրենց նկարած թեւերը միշտ աւելի մեծ են քան զանոնք՝ որոնց կը վերաբերին, թէ մարմնոց շարժումները քնական չեն. չեն կրնար բազուկ մը, վիզ մը, մէջք մը ծռել առանց զանոնք կտտնելու, թէ իրենց նկարները ոչ մէկ կենդանութեան նշան չունին: Թէ ստուերի և հեռադրութեանց ոչ մէկ գաղափար չունին. երբ խումբ մը անձանց կ'ուզեն քովէքով բերել, այնչափ անյաշող են որ բազուկներն ու զուլիները կարծես մէկ զանգուածէ մը բուսած են: Զգոյշ գտնուած են առհասարակ քիչ մը բոլոր իրերը և մանաւանդ մարդկային մարմինը ուսումնասիրելու. իրենց մտքերը վախցած են թերեւս ջանալ ըմբռնել այն շնորհքը զոր կը ցուցադրէ ձիւնալից ու գիրգ ծոծրակ մը՝ պարանոցը հակելուն: Աւելի յաշող են համեմատութեամբ՝ մարդէն դուրս միւս շնչաւորները քաշելուն մէջ: Պիծակի միջադէպն ասոր մեծագոյն ապացոյցն է. Սարգիս ոմն, 13. դարուն, Արարածոց գիրք մը ծաղկելու զբաղած էր. Հարաճճի պիծակ մը կու գայ դիմացը՝ լուսամուտին վրայ կը թափի, կարծես գինքը քաշել տալու համար. Սարգիս իրաւցնէ շուտով մը կը նկարէ բզզուն միջատը, այնքան քնական որ քովիններ ձեռքով վանել կ'ուզեն նեղացուցիչ հիւրը որ եկած էր արգելք ըլլալու վարպետին, ինչ որ ծաղկողի ծիծաղը շարժեց. միւսները՝ զարմացած,

պիծակ մակդիրը տուին իրեն: Պատկերազարդ աստուածաշունչի մը մէջ, գրուած եօթնետասներորդ դարուն, աչքիս զարկաւ յայտնութեան երեք ձիւղորները. ձիւղորն իւրաքանչիւրը, մանաւանդ սեւը, ճշմարիտ գոհար մըն է հայկական նկարչութեան՝ մինչ իրենց վերելեակները ամենածիծաղելի համեմատութիւններ ունէին:

Հայկական նկարչութեան թերութիւններն ունի և պարսկականը. « Անոնք ուրուագծի վրայ բնա գաղափար չունին, կ'ըսէ Շարտէն, և բան մը չեն կրնար ընել որ բնական ըլլայ. իսկ հեռանկարի վրայ բնա ծանօթութիւն չունին: Ամբողջ դէմք ներկայացնելուն մէջ բնա չեն յաւողիր. ստուերի մասը բնա չեն կրնար տալ. բնա դիրք մը կամ կեցուածք մը չեն կրնար կազմել. իրենց քաշած դէմքերը միշտ խեղաթիւր են, թէ թռչուններու, թէ անասնոց և թէ ուրիշ բաներու, և մանաւանդ իրենց մերկութիւնները. իրենց ներկայացուցմանց պէս աւելի գէշ շինուած բան մը չկայ. բայց, ի փոխարէն՝ անոնց կը գերազանցեն մալրիտանակարի և ծաղկի մէջ, իրենց զոյները մերկներէն աւելի գեղեցիկ, կենդանի և անթառամ ըլլալուն համար: Իւղանկար բնա կամ շատ քիչ բան կը շինեն. իրենց բոլոր նկարչութիւնը մանրանկար է՝ »:

Մինաս եւրոպացիէ մը սովորելով՝ իր արուեստին մէջ միացուցած էր արեւելեան և արեւմտեան նկարչութեանց կատարելութիւնները: Ինչ որ իր միջավայրի ժամանակակիցները կը հիացնէր իր նկարներուն վրայ՝ վերին աստիճանի բնականութիւնն էր, զորս անոնք մինչև այն ատեն վարժած չէին տեսնել. իր պատկերահանութիւնը կը կոչեն « չքնաղ և նմանագիր »: Իրենց համար անիկայ հաճախ և որ կը ստեղծէ. այս բանս Առաքել իր դարու լեզուով այսպէս կը բացատրէ թէ « բնական ունէր շնորհս և տեսութիւն մտաց, որ յառաջագոյն զորպէսն և զհանգամանս, զորակս և

զքանակս կերպարանաց ամենայն իրաց կերպացուցեալ ճշգրտապէս ի միտս իւր և ապա նկարէր »: Մեծ յիշողութեան և հզօր երեւակայութեան տէր կ'երեւի: Եւ անիկայ յաջող է ոչ թէ միայն ծաղկին մէջ, այլ առհասարակ ամէն իրաց նկարները քաշելուն մէջ « եթէ բուսոց և տընկոց, եթէ անասնոց և գազանաց, և թէ թռչնոց և մարդոց »: Իր վրձինին տակ զսպած է թէ անշունչ և թէ շնչաւոր բնութիւնը: Յետոյ ապրելով Սպահանի պէս մեծ մայրաքաղաքի մը մէջ, ուր արուեստայարգար բնութեան հրաշալի տեսարաններուն հետ, ինչպիսի էր Չնտեհուտ գետը, իր քարավազներով, իր մեծամեծ ու գեղեցիկ կամուրջներով, Չարպաղը՝ իր անծայրաժիւր ծառագարդ ճեմելիքներով, մզկիթներն իրենց զոյնզոյն գմբէթներովն ու վերասլացիկ մինարէթներով, ամարաստանները իրենց շատրուաններով, դրախտներովն ու վարդաստաններով, — առիթ ու նեցած է զննելու և ամէն տեսակ ազգեր, սկսեալ Փանգէսի բնակիչներէն մինչև Սէնի նորացածները, որոնք ամէնքն ալ ունէին հոն իրենց գեապանատունները, իրենց զրամատունները, իրենց վաճառափողոցները և իրենց պալատները, որով իր ազգաբանական համոթիւնն ալ շատ խոր է եղած. այս տեսակէտով ինք գերազանցած է նոյն իսկ եւրոպացի մեծ վարպետներէն զմանս, որոնց կը պակսին ստէպ հնախօսական և ազգաբանական ծանօթութիւններ: Ինք՝ « որում ազգի կերպարան որ նկարէր, ամենեւին յարեւմտեան նկարէր թէ Պարսից, թէ Հայոց, թէ Երբայեցւոց, թէ Հնդկաց, թէ Ֆրանկաց, թէ Ռուսաց, թէ Վրաց »: Առաքելի աչքին Մինասի նկարներուն գիծ մ'ալ զարկած է որ բոլորովին կը պակսէր ձեռագիրներու նկարչութեան մէջ, ուր ամէնքն ալ նոյն հասակն ունին, երիտասարդն ու ծերը. աղաքներ կը տեսնուին՝ որոնք կարծես ծերութենէն պզտիկցեր են. մինչ Մինաս « զգտմանակն կենաց մարդոյն նկատեալ մտօք իւրովը, ըստ նմին նկարէր զգեղն և զգոյնն . . . որպէս տրուեալ զանազանին ի միմեանց

1. Շարտէն, հատոր 6. էջ 248, ապ. 1728:

տասնամեանն, և քսանամեանն, և երեսնամեան և քառասնամեանն. և յորում հասակի լինէր զաղափարն, այնմ հասակի յարմարեալ նմանեցուցանէր զնկարեալ պատկերն »:

Այս արտաքին և արձանական համալսարանութեանց հետ անիկայ իր նկարներուն վերջի գեղեցկութիւնը կու տայ, միտքը, ուսկից առաջ կու գայ դէմքին վրայ արտայայտութիւնը, ինչ որ բոլորովին կը պակսի հայկական ձեռագործներու նկարչութեանց մէջ: Մինաս մեծ հոգեբան մ'եղած է, աղէկ ուսումնասիրած է այն արտայայտութիւնը, գիծերու այն դիրքը՝ զոր վայելքի և նեղութեան զանազան կիրքերը կու տան մարդու գէմքին և ամբողջ անդամներուն: Ասիկայ ամենէն թանկագին դիտողութիւնն է զոր Գաւրիթեցին անդադարձած է Մինասի նկարներուն վրայ. արուեստագետը հոգի կու տայ, իր անձինքը ազատ կամը ունին, և ըստ այնմ կը գործեն ու կ'ապրին. Մինաս վրայ կը հասնի « յոր ներգործութիւնն և ի կիրք լինէր մարդն, թէ ի ծիծաղել, թէ ի բարկանալ, թէ ի տրտմութեան, թէ յարբեցու թեան, թէ յօրանջել, թէ ի խորխութեան, թէ ի մարտ պատերազմի և թէ որ և իցէ կրիւք նկարէր զկերպարանս մարդոյ . . . ամենեւին յարեւմտեան նկարէր »:

Այս կատարելութեանց համար տեսանք թէ իր վրձինը ինչ յարգ ունէր արքունեաց առջեւ. առիթը հանդիպեցաւ որ անիկայ մրցի պարսիկ նկարչներու ամենէն նշանաւորին հետ, և գերազանց դատուի նոյն իսկ Շահնէ: Գաւրիթեցին կը պատմէ թէ « Եւ եղև զի թագաւորն Ռուսաց սիրոյ աղազաւ հրեշտակ խաղաղութեան առաջեաց առ Շահնէֆի Պարսից թագաւորն »: Որպէս զի լուսաւորուն Առաքելի պատմութեան այս կտորը որ առիթը ներկայացուց որպէս զի Մինասի տաղանդը աւելի դուրս ցատքի, Շարտէնի ուղեւորութենէն կը համոզուենք՝ այս դեպքանութեան մանրամասնութիւնները:

Համբարակի վաճառական մը Բրուգման՝ կարծելով որ Հոլանդայի արեւելեան Հընդ-կաստանի ընկերութեան ըրած մեծ շահերը, այն միտաբանէն կու գար զոր անոնք Պարսկաստանէ Եւրոպա կը բերէին, մտածեց ուրիշ ձամբով իրենց դարձնել այս շահը: Համոզեց այս բանին իր բոլոր աւուստանակիցները, ցցուց անոնց ինչ որ մեծ շահ կար այս ձեռնարկին մէջ, և որովհետեւ իրենք ի վիճակի չէին բանակցութիւններ ընելու, Հոլլանդայի դեսին հովանաւորութիւնը խնդրեցին, որ չզլացաւ՝ ներկատելով երկրին զարգացումը: Անոր կողմանէ դեսպանութիւն մը զրկեցին Ռուսաց մեծ դեսին՝ խօսելու դաշինքներուն մասին, որով թոյլ պիտի տրուէր իրենց Պարսկաստանի ապրանքները Ռուսիոյ վրայէն Եւրոպա անցնել: Միջայէլ Ֆէոդորովիչ, մեծ դուքսը, կ'ընդունի իրենց խնդրքը, բայց այնքան ծանր պայմաններով, որ իրենց ծրագիրները արդէն կ'աւելուին: Այսուհանդերձ Մեծ դուքսէն ալ ընծաներ ու դեսպաններ առնելով կը մտնեն Պարսկաստան ուր իրենց յուսախաբութիւնը կատարեալ է. մետաքսը եթէ նոյն իսկ կէս գնով տան իրենց, մաքսի և տեղափոխութեան ծախքը աւելի կ'ելլէ, քան որչափ որ զին պիտի տան անոր Եւրոպայի մէջ: Համանելով Սպասան, բնականաբար այլ եւս չեն գիտեր ինչ բանի վրայ խօսիլ: Շահ Սէֆի շնորհակալութեամբ կ'ընդունի անոնց բերած նուէրները, և խաղաղութեան հրեշտակներ կը նկատէ զիրենք, ինչպէս աղէկ կ'ըսէ Գաւրիթեցին:

Արդ այս խաղաղութեան հրեշտակներու մատուցած ընծաներուն մէջ, Շահնէ շատ « հաճելի և ախորժ » եկած է բազէ մը և այս թուշուին բազէկիր սպասաւորը՝ Ուզելով այս համակրելի զոյգին թիւը կրկնապատկել, խնդրեց Մահմատ Բէկէն՝ որ պարսիկ նկարչներու վարպետն էր, նկարել զանոնք, բայց՝ « որպէս և են »: Նա՝ արուեստի հրաշակներու մը, չքնադ իր մը կ'ուզէր ունենալ իր պալատին մէջ. կ'ուզէր իր կիրթ ու մեծաշուք այցելուներուն շունգորն, ինչպէս կը կոչեն պարսիկները

բազէն , և բազէկիրը ցուցըցած պահուն՝ կարենար արտասանել Մարտիալէսի տոգերը .

Դիր զպատկերն

Եւ զնախատիպն առնթներ .

Կամ երկողքին

Քեզ կենդանիք թուեսցին

Կամ նրկարէն

Երկաքանչիւրն համօրէն :

Վճռական վայրկեան մըն էր Մահմատի համար . զափնին ու փառքը յափշտակելու վայրկեանը . պէտք էր ամէն ճիգը թափել իր արուեստին . այլապէս կորսուած էր . զիտէր որ նոյն խնդիրքը պիտի ընէին նաեւ Մինասին և եթէ յաջողէր ... Մահմատ իր աշխատանքը քաշուեցաւ իր վերձիին և գոյներուն հետ . արքունիքը անհամբեր կը սպասէր . օրեր վերջ Մահմատ թագաւորին քողածածուկ բան մը ներկայացուց . նկարն էր , Հետաքրքրութեամբ և փութով ծածկոյթը վեր առին բայց ... Բայց դատաստանը Առաքելին թողունք « ոչ ըստ որակին և անդամոցն համեմատ և նման » գտան : Թշուառ նկարիչը իր ցեղին նկարչութեան թերութիւններն ունէր : Սէֆի անմիջապէս Մինասին առաջարկեց նոյն խնդիրքը . քիչ օր վերջ հայ արուեստագէտը պատկերը ներկայացուց շահին , բայց , հոս դարձեալ դատաստանը Առաքելին թողունք « այնքան համեմատ » որ թագաւորն ինքն և ամենայն նախարարն իւր անպատմելի հիացմամբ սքանչացեալը , զարմացեալը կային ի վերայ նորա » : Մինաս յաղթած էր :

Սէֆի պարգեւ տուաւ Մինասի տասուկ երկու թուման , ամբողջ ձեռք մը պատուոյ զգեստ , յետոյ թագաւորական զինուորի տիտղոսը , որով անոր տարեկան թոշակ մը աւելցուց արքունական գանձին վրայ : Բայց Մինաս աւելի ճրիտտոնեայ և աւելի հայ մնալու համար , հրաժարեցաւ այս վերջի տիտղոսէն որ կը ստիպէր զինք իր բնակութենէն դուրս ապրել , քաշուեցաւ Զուլայի արուարձանին իր համեստ տան մէջ , ուր շարունակեց արտադրել հրաշակերտներ , մինչեւ որ տարին , չենք գիտեր :

Առաքել՝ որ իր մեռնելէն քիչ յառաջ աւարտած է իր պատմութիւնը , դեռ կենդանի գիտէ զՄինաս և կը մաղթէ ալ որ « Աստուած պահեսցէ հաստատուն հաւատովը քրիստոնէութեան , և անփորձ կենոց՝ իւրովը զաւակօքն ընդ երկայն աւուրս » : Իսկ Դաւրթեցուն մահը կ'իյնայ 1660—5 տարիներուն ուր Մինաս յիսնամայ ըլլալու էր . և հաւանօրէն իւր օրերը երկնցած են մինչեւ 1680 տարին :

Երկարամեայ կենաց ընթացքին մէջ աւնոր արտադրութեանց թիւը հարիւրաւորներու կը հասնի : Անիկայ կը քաշէ իւր զանկար , — և ասիկայ իրեն մէկ առանձնայատկութիւնն է՝ զոր բնաւ կամ շատ քիչ ունէին իր միջավայրի նկարիչները , — ջրանկար , կտաւի վրայ , ազնիւ մագաղաթի վրայ , տախտակի վրայ , պղնձի վրայ , պատերուն վրայ : Բարեհաճ զիջած զութեամբ ստէպ ձեռագիրներ ալ ծաղկած է , հիներուն ոճով . ասոնց մէջ շատ գործածած է ոսկիէն զատ , լազվարդը որ Պարսկաստանի յատուկ ու սիրուած գոյն մըն է :

Իր աշխատութեանց մէջ ինչ մաս ունեցած են իր աշակերտները՝ չենք գիտեր . որովհետեւ ինք զպրոց կազմած է , ունենալով իր ձեռքին տակ բազմաթիւ հետաւուտներ , որոնցմէ ոչ ոք հաւասարած է իրեն :

Իր կենդանագիրներէն յանուանէ ուրիշ բան չէ հասած մեզի բայց եթէ Չրադ խուհիք , և Բադէիկ ու Բադէակիլի , իր բազմաթիւ որմանկարներէն Դաւրթեցին յանուանէ յիշած է Սաֆրագի տան նկարները , իսկ Շարտէն Սարութաքի պալատը , զոր յետոյ Արաս երկրորդ անգլիական ընկերութեան կը շնորհէ , և Սիւլէյմանի աւարանոցը , ամարաթ Բէհէշթը , այսինքն հեշտաւայրեր , որ կը գտնուէր Սոխակնեւու պարտէզին մէջ : Շարտէն յանուանէ չլիշէր թէ ասոնք Մինասի գործեր ըլլան . բայց հանգամանքները տարակոյս չեն թողուր : Վերը տեսանք թէ ինք ինչ գաղափար ունէր պարսիկ նկարչութեան վրայ , բայց չկրնար իր հիացումը զգուկ Սարութաքի պալատին մէջ որուն համար կը

զրէ « ձեռունները, ոսկուածը, և նկար-
ները հիանալի էին¹ » : Իսկ Սարուժաքի
Շահ Սէֆիի մեծ վէզիւն էր, և Զուլայի
արուարձանին հարկը մասնաւորապէս իրեն
կ'երթար, զոր եւ շատ անիրաւութեամբ
կը շորթէր. 22500 լիւրայի տեղ հինգ ամ-
սուան մէջ 200000 լիւրա հանելով ան-
կից² : Այսչափ անձուկ կապ ունենալով
Զուլայի և արքունեաց հետ, իր աչքէն
պիտի չվրիպէր անշուշտ Մինաս³ որ իր
համբաւին և փառքին գազաթը հասեր էր :
Շարունքին հիացումը աւելի կը սաստկա-
նայ Սիւլէյմանի ամարանոցի նկարներուն
հանդէպ. « Այս շէնքին նկարները, կը զրէ,
որոնց մէջ շատ բերկրանքներ և մերկու-
թիւններ կը տեսնուին, բոլորն ալ ափշե-
ցուցիչ գեղեցկութիւն մը և զուարթութիւն
մը ունին : ... Այս մեծ դահլճին զարդա-
րանքներուն, պզտիկ կենդանազիրներուն
և մանրանկարներուն վրայ գիրք մը կըր-
նայի շարադրել » : Սիւլէյմանի ամարա-
նոցին նկարները Մինասի հասուն հասա-
կի գործը կ'ըլլան, ուր թափած կ'երեւի
իր հանճարին ու վրձնին վերջալոյսի գե-
ղեցիկ զոյները :

Ներելի՛ք է յուսալ Մինասի նկարներէն
տեսնել. թերեւս հետաքննին ուղեւոր մը
յաջողի Սպահանի հնութեանց ֆուցորդնե-
րուն մէջ անոր նկարչութիւնը ճանչնալ,
կամ Պարսկաստանի անկիւն մը մէկ իւ-
ղանկարը գտնել անոր ուսկից բան մը չէ
հասած մեզի բայց եթէ անուն մը ինչպէս
Տիմանդէսին, Պարրասիոսին ու Ապելե-
սին :

Հ. Ն. ԱՆԳՐԿԻԱՆ

1. Շարունք, հտ. 8. էջ 95 :
2. Շարունք, հտ. 8. էջ 29 :

« Ա Ռ Ռ Ի Ե Ա Ն »

ՀԱՍՏԱՐԱԿԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ ՕՐԱԹԵՐԹ

— տարեկան զին 12 ֆր. —

Գիտել՝ Rédaction « AKHOURIAN » Alexan-
dropol (Caucase).

Ճ Ա Ր Տ Ա Ր Ա Պ Ե Տ Ա Կ Ա Ն

Հ Ա Յ Ե Ն Ե Ղ Ե Յ Ի Ն

(Ե Ե Ն Գ Ը)

Ինչպէս ըսինք՝ եկեղեցին կը կանգնուի
ընդհանրապէս քաղաքին կամ գիւղին կե-
դրոնատեղին. բայց Հայաստանի ճանա-
պարհորդ մը ստեպ եկեղեցիներու պիտի
հանդիպի լեռանց կողքին վրայ, ապառաժի
մը ծայրը կամ ձորի մը մէջ :

Եկեղեցւոյն շէնքին մէջ երբէք փայտ
չեն գործածած մեր նախնիք, այլ զուտ
քար : Սիւնեաց աշխարհի եկեղեցիները ա-
ւելի կապաւորուած կամ մթազոյն քարով
շինուած են, ինչ որ երկրին ընդհանուր է-
մինչդեռ Արարտայ մէջ՝ մասնաւոր Շի-
րակ գաւառին և Անիի մէջ՝ քաց վարդա-
զոյն կամ կաւազոյն քարեր կը գործա-
ծուին : Եկեղեցեաց տարածութիւնը ընդ-
հանրապէս շատ փոքր է, այնպէս որ ա-
ռանց մեծ ճարտարութեան տանիքը վեր
կը բռնուի որմայից սիւներու կամարնե-
րով : Հին եկեղեցեաց, օրինակի համար
Տեկորոյ եկեղեցւոյն երկայնութիւնը 27
մեդր է որմերով միասին, իսկ լայնքը 18
մեդր : Իսկ Անիի կաթողիկէին տարածու-
թիւնն է՝ 35 ¹/₂ մեդր երկայն և 26 ¹/₁₀
լայն, և ասոնք ընդարձակագոյն եկեղե-
ցիներն են : Վանքերու եկեղեցիները դեռ
աւելի փոքր են, մինչեւ 10 մեդր երկա-
րութեամբ եկեղեցիներու կարելի կ'ըլլայ
հանդիպի :

Ընդհանրապէս հայկական եկեղեցիները
գմբեթաւոր են. և այդ գմբէթը տանիքի
կեդրոնէն կը բարձրանայ՝ յեցած չորս սիւ-
ներու վրայ կամ սիւներէ ձեւացուած կա-
մարներու վրայ : Այդ յենարանները կրնան
ըլլալ կամ մոյրեր, այսինքն քառակուսի
ձեւով սիւններ և կամ բոլորածեւ և երկար
սիւններ : Մոյրները և սիւնները եկեղեցւոյ
որմէն ըստ բաւականի հեռու կ'ըլլան (մա-